Het dubbelkarakter van sport

In traditionele benaderingen van sport wordt het spel-karakter ervan vaak eenzijdig benadrukt. Daarentegen herkent men in de modernere vakliteratuur, zowel als in de media, een andersoortige eenzijdigheid: sport wordt vooral gezien als een instrument en geclassificeerd op basis van dominante motieven. In dit artikel wordt gepleit voor een erkenning van het dubbelkarakter van sport: sport is zowel spel als ook altijd instrument.

Johan Steenbergen,
Nico R. de Vos en
Jan W. I. Tamboer

Als belangrijke sectoren van onze bewegingscultuur onderhouden het bewegingsonderwijs en de sport sinds jaar en dag een spanningsvolle relatie. Hoe men die relatie ook wenst te zien: die zienswijze is in ieder geval mede afhankelijk van wat men precies onder 'sport' verstaat. Wat is sport en hoe kan sport van niet-sport worden afgegrensd?

In het navolgende betoog willen wij de stelling verdedigen dat sport steeds gekenmerkt wordt door een *dubbelkarakter*. Sport is zowel en tegelijkertijd *spel* en *instrument*. Met deze opvatting nemen wij afstand van twee gangbare, maar eenzijdige manieren om sport te definiëren. Enerzijds treffen we in de sporttheoretische vakliteratuur namelijk pogingen aan om het 'wezen' van sport eens en voor altijd te typeren. In veel van dergelijke wezensdefinities wordt de nadruk gelegd op het *spel* - karakter van sport, wordt sport gezien als manifestatie van de 'homo ludens'.

De aandacht gaat dan primair uit naar immanente kenmerken van dit handelingsveld. Sport wordt gezien als een 'eigen wereld', hetgeen zich bijvoorbeeld uit in de beruchte slogan dat sport en politiek gescheiden moeten blijven. Sport heeft haar doel primair in zichzelf, is autotelisch.

Tegenover deze essentialistische eenzijdigheid staat die van het operationalisme. Zoals men intelligentie wel eens aanduidt als datgene wat een intelligentietest meet, zo geldt in dit geval dat men iets als sport beschouwt als het 'sport' genoemd wordt (sport is sport als er 'sport' op staat). Sport is dan bijvoorbeeld datgene waar de sportpagina's in de kranten over schrijven, in welk geval de autoriteit ter bepaling van wat sport is bij de journalist - of ruimer: de media - gelegd wordt. Meent de sportwereld in het eerste geval volledig baas in eigen huis te zijn, in het geval van een operationalistische definitie dreigt zij haar identiteit geheel te ontlenen aan het zogenaamde vrije spel der mediale en andere maatschappelijke krachten. Uiteindelijk kan zij dan speelbal worden van politieke propaganda of een gezondheidsideologie. Sport heeft haar primaire doel niet in zichzelf, maar is een middel - 'instrument' - ter realisering van daarbuiten gelegen doeleinden.

Naar onze mening zijn deze beide extreme manieren om sport te definiëren onwerkelijk en ongewenst. Sport is nòch een geïsoleerd eilandje in een woelige maatschappelijke oceaan (sport = spel), nòch een stuurloze speelbal, waarvan de richting volledig door de golven van die oceaan bepaald wordt (sport = instrument). In meer positieve termen geformuleerd: het is gewenst om bij de begripsbepaling van sport steeds haar *dubbelkarakter* in het oog te houden. Sport is steeds en tegelijkertijd spel en instrument. Op beide kanten van de sportmedaille zullen we nu wat nader ingaan.

SPORT ALS SPEL

Om sport als 'spel' te kunnen typeren is het noodzakelijk nader uiteen te zetten wat we onder spel verstaan. Alvorens dat te doen willen we echter eerst onze interesse inperken en ons theoretisch kader aangeven.

Vanwege onze genoemde interesse voor de relatie tussen bewegingsonderwijs en sport beperken we het betoog verder tot de categorie der zogenaamde 'bewegingssporten'. Om louter pragmatische redenen vallen activiteiten als schaken en dammen zodoende buiten onze interesse. Hoewel deze activiteiten zeer zeker als 'sport' te karakteriseren zijn - als 'denksporten' namelijk -, laten ze zich bezwaarlijk in termen van 'bewegingshandelingen' beschrijven. En met deze laatste term hebben we tegelijk iets over ons theoretisch kader gezegd. Als we namelijk spreken over 'bewegingssporten' dan vatten we bewegen in de eerste plaats op als een vorm van handelen (zie Tamboer 1989).

De vraag wat we onder spel verstaan willen we in dit verband dan ook als volgt nader toespitsen: wat maakt een bewegingshandeling tot een spelbehandeling? Welke kenmerken of elementen spelen een rol bij de constructie van een bewegingshandeling tot een spelhandeling?

Bij de beantwoording van deze vraag maken we gebruik van het werk van de sportfilosoof Suits (1988). (Zie ook Tamboer 1990; 1991). Volgens Suits is er sprake van spel, van 'game playing', als minstens de volgende vier elementen aanwezig zijn:

1. Men poogt een bepaald *doel* te bereiken. Hierbij maakt hij onderscheid tussen een 'pre-lusory goal' en een 'lusory goal'. Het eerste is een na te streven stand van zaken die onafhankelijk van een specifiek spel gedefinieerd kan worden. Bijvoorbeeld: de finishlijn eerder passeren dan de opponenten; meer doelpunten scoren dan de tegenpartij; de top van een hoge berg bereiken. Het 'lusory goal' van een spel daarentegen laat zich alleen in termen van de regels van een specifiek spel beschrijven. Het betreft een zeer specifieke toespitsing van het 'pre-lusory goal'.
2. Men maakt bij het nastreven van het 'pre-lusory goal' gebruik van alleen die *middelen*, die in overeenstemming zijn met de regels ('lusory means'). Bijvoorbeeld: bij voetbal niet met de handen scoren; de top van de hoge berg te voet (en niet met een helikopter) bereiken.
3. Men laat zich leiden door bepaalde *constituerende regels*, door Suits opgevat als regels die de meest efficiënte middelen om het 'pre-lusory goal' te bereiken verbieden (een marathonloper zou bijvoorbeeld ook de bus kunnen nemen!). Het effect van constituerende regels is dat ze obstakels opwerpen op de weg die leidt naar het 'pre-lusory goal'.
4. De constituerende regels worden vrijwillig geaccepteerd enkel omdat zij de activiteit als zodanig mogelijk maken. Het spelen van een spel vooronderstelt met andere woorden een *'lu-*

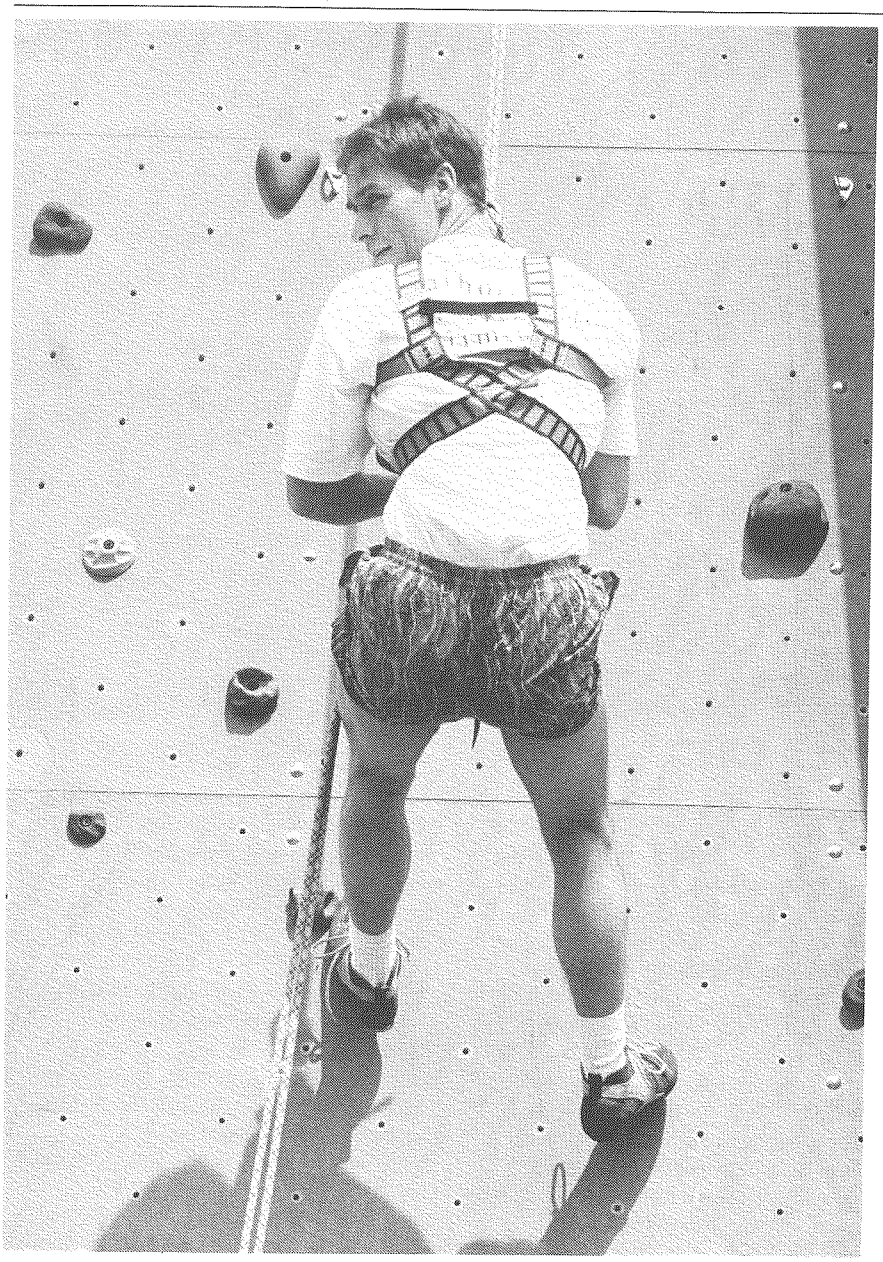

'Het culturele subsysteem sport dijt uit...' *Foto: Henk van Hout*

sory attitude', een 'speelse houding'. Deze vier elementen samen nemend komt, volgens Suits, het spelen van een spel dus uiteindelijk hier op neer dat het een vrijwillige poging is om onnodige obstakels te overwinnen.

In deze typering van spel kunnen wij ons redelijk vinden. Een probleem bij Suits is echter dat hij de genoemde vier elementen zelf lijkt op te vatten als ontologische categorieën, dat hij op zoek lijkt te zijn geweest naar wezenskenmerken van spel. Met Franke (1978) achten wij het echter zinvoller om de theorie van Suits in een ander daglicht te stellen. Immers, het lijkt zeer twijfelachtig of er zoiets is als 'het wezen' van spel. Spel is, net als sport, niet onafhankelijk van de historisch-culturele en sociaal-maatschappelijke context te definitiëren. Derhalve dienen de vier elementen van 'game playing', aldus Franke, als zogenaamde 'constructie-indicatoren' te worden begrepen. Deze indicatoren kleuren als het ware de bril, waardoor we naar een bepaalde handeling kijken. Ze maken ons er op attent dat we een waargenomen bewegingshandeling tevens als een spelhandeling zien. En daarbij spelen gangbare waarderingscriteria binnen een bepaalde cultuur een belangrijke rol. Spel is volgens de theorie van Franke zodoende het resultaat van een wisseling van gezichtspunt, tot stand komend op basis van onder meer de vier door Suits naar voren gehaalde 'indicatoren van de specifieke handelingsuitvoering'. Op grond van deze indicatoren nemen wij een bewegingshandeling tevens als spelhandeling waar.
Echter, hiermee is spel toch nog niet afdoende getraceerd. Nog twee andere constructie-indicatoren dienen voor het voetlicht te worden gebracht.
In een toespraak tijdens de 8ste jaarvergadering van de 'Philosophic Society for the Study of Sport' (1983) gaat Franke uitgebreid in op de principiële filosofische vraag, of sport uiteindelijk al dan niet door 'doelgerichtheid' gekenmerkt wordt.
Zijn conclusie luidt dat we niet in termen van een 'of-of denken' kunnen blijven theoretiseren. Een sporthandeling kan noch uitsluitend als 'doelgericht', noch ook uitsluitend als 'niet-doelgericht' worden begrepen. Sport moet op tweeërlei wijze geïnterpreteerd worden: sport is *relatief* onafhankelijk van de alledaagse leefwereld. De sport is ingebed in een breder cultureel klimaat, in een netwerk van 'vanzelfsprekendheden'.
Tegelijkertijd heeft ze echter die door zo vele sporttheoretici gepropageerde, specifieke zijnswijze. De sport heeft in zekere zin een *Eigenweltcharakter*. En op dit niveau is ze ontheven van enig praktisch nut. Door met vrienden op het strand een partijtje te volleyballen, creëren we een eigen sfeer. Een sfeer van spel. We onttrekken ons aan de alledaagse leefwereld, waar onder andere geld verdienen een belangrijke rol speelt. Met ons spelletje volleybal kunnen we de kost immers niet verdienen. Sport als een vorm van spel heeft dus te allen tijde een doel in zichzelf. Van belang is slechts het doel van het spelletje volleybal te realiseren, dat wil zeggen: trachten de bal bij de tegenpartij in te plaatsen en dit op eigen speelhelft zoveel mogelijk te voorkomen. Het doel van het spel is intrinsiek en spel wordt aldus gekenmerkt door *autoteliciteit* (autos = zelf, telos = doel). Dit kenmerk vatten we op als een tweede 'constructie-indicator' van spel.

Tenslotte is er op het niveau van spel ook sprake van indicatoren met betrekking tot 'specifieke voorwaarden van tijd en ruimte'. Een voetbalveld kan immers niet een kilometer lang zijn. En we spelen evenmin 2 × 450 minuten. Uit de praktijk is gebleken dat het spel voetbal aan zekere voorwaarden qua tijd en ruimte gebonden moet zijn. Weliswaar kan met deze voorwaarden door middel van alternatieve regels gemanipuleerd worden. De mogelijkheden zijn echter niet onbegrensd. Dit blijkt ook, wanneer we naast de genoemde voorbeelden ten aanzien van de duur van het spel en

de afmetingen van het speelveld bijvoorbeeld kijken naar de grootte van een bal. We spelen geen hockey met een skippybal. Tal van andere voorbeelden zouden nog te noemen zijn.

Resumerend zijn we dus van mening dat een bewegingshandeling als spelhandeling kan worden aangemerkt wanneer we worden geleid door de volgende drie 'constructie-indicatoren':
- de specifieke handelingsuitvoering (de kenmerken van Suits);
- de autoteliciteit;
- de specifieke voorwaarden van tijd en ruimte.

Met deze 'constructie-indicatoren' hebben we nu enkel nog de spel-zijde van de sportmedaille belicht, dat wil zeggen haar *Eigenweltcharakter*. De andere helft van het verhaal dient nu aan bod te komen.

Sport of spel?

SPORT ALS INSTRUMENT

Veel auteurs maken hedentendage melding van het feit dat de enkelvoudigheid van de sportwerkelijkheid verleden tijd is. Daarvoor in de plaats is een werkelijkheidsgebied gekomen, dat wordt gekenmerkt door een veelvoud aan verschijningsvormen. Een paar voorbeelden: aerobics, Tai-Chi, wildwatervaren, parapente-vliegen, sportklimmen, body-shaping, skysurfing, canyon-klimmen, steps, enzovoort. Sport is dus niet alleen meer traditionele wedstrijdsport. Het culturele subsysteem sport dijt uit. Motieven voor de beoefening van sport die vroeger een marginale rol speelden, zijn nu dominant geworden. We bevinden ons in een fase van de sportgeschiedenis, waarin zich een aanzienlijke verschuiving van waardenoriëntaties voordoet. De differentiëring van de sportwerkelijkheid doet het traditionele pyramidemodel nog nauwelijks valide zijn. Er lijkt sprake te zijn van een *identiteitscrisis* (Gerhardt 1991) in de moderne sport, zowel in ethisch als in conceptueel opzicht. Wat kan nog sport genoemd worden, en wat niet meer? Hebben de verschillende verschijningsvormen, die wij in het alledaagse taalgebruik 'sport' noemen, nog iets met elkaar gemeen? In dat verband schrijft Kurz (1986, p. 61): 'Niet alleen de poging van een wetenschappelijk houdbare definitie, maar ook de oriëntatie van de individuele mens is moeilijker geworden.'
De moderne sportwerkelijkheid behoeft al met al een alternatieve wijze van beschrijven. Het is in de recentere sporttheoretische literatuur derhalve steeds meer gebruikelijk dat een aantal naast elkaar bestaande sportmodellen wordt gepresenteerd. Zo onderscheidt bijvoorbeeld Crum (1991), geïnspireerd door het werk van onze oosterburen, naast de traditionele 'wedstrijdsport' de 'topsport', de 'recreatiesport', de 'fitness-sport', de 'avontuursport', de 'lust-/pret-/pleziersport' en de 'cosmetische sport'. In deze verschillende 'sport-modi' komen nieuwe functies, nieuwe motieven, van sportbeoefening tot uitdrukking. Elk voor zich hebben de te onderscheiden modellen een geïsoleerde pretentie en nagenoeg eigen waardenstructuren. Deze waardenstructuren lijken de verschillende verschijningsvormen van 'sport' exclusief te definiëren.

Maar wat nu, zo kunnen we ons afvragen, zijn de theoretische implicaties van deze alternatieve - aan de veranderende sportwerkelijkheid aangepaste - beschrijvingswijze?
Van belang is allereerst om nadrukkelijk vast te stellen dat hedendaagse classificaties van te onderscheiden modi van sport (waaronder die van Crum) overwegend op basis van *dominante motieven* van sportbeoefening zijn geconstrueerd. De gebruikswaarde van sport, haar *instrumentele* karakter, wordt daarmee duidelijk op de voorgrond geplaatst. Sport is niet alleen spel, maar ook altijd instrument. Sport, zo kunnen we haar dubbelkarakter kernachtig onder woorden brengen, is geïnstrumentaliseerd spel. Spel is pas dan sport, wanneer het wordt aangewend voor het realiseren van bepaalde extrinsieke doeleinden. Naast de eerder genoemde 'constructie-indicatoren' van spel, is ook de 'instrumentalisering' van spel op basis van dominante motieven daarom als een 'constructie-indicator' van sport aan te merken. Met het benadrukken van het dubbelkarakter van sport wordt in onze optiek dan ook tot uiting gebracht dat sport te allen tijde zowel spel als ook instrument is.

Hoewel we sport dus willen begrijpen als 'geïnstrumentaliseerd spel', menen we dat we toch nog een stapje verder moeten gaan. Niet iedere vorm van 'geïnstrumentaliseerd spel' is namelijk automatisch sport. Spel ten bate van het maken van plezier, het verkrijgen van een gezond lichaam, het zoeken van avontuur of gezelligheid zouden we niet automatisch als sport willen opvatten. De instrumentalisering van spel moet ook onder bepaalde omstandigheden plaatsvinden, namelijk in geïnstitutionaliseerde vorm. Sport is ook geïnstitutionaliseerd spel, hetgeen onder meer tot uiting komt in het hebben van een eigen bond, internationaal erkende regels, etc. Niet iedere rage is dus maar gelijk sport.
Resumerend zijn we dus van mening dat een spelhandeling alleen dan als sporthandeling kan worden gekarakteriseerd wanneer er verwezen kan worden naar de volgende twee 'constructie-indicatoren':
- instrumentalisering (van spel);
- institutionalisering (van spel).

SPORT ALS SPEL EN INSTRUMENT

De onderkenning van het dubbelkarakter van sport, zoals in het voorgaande aangegeven, maakt het mogelijk twee eenzijdige manieren om sport te beschrijven als zodanig te herkennen en vervolgens te vermijden. Tegelijk

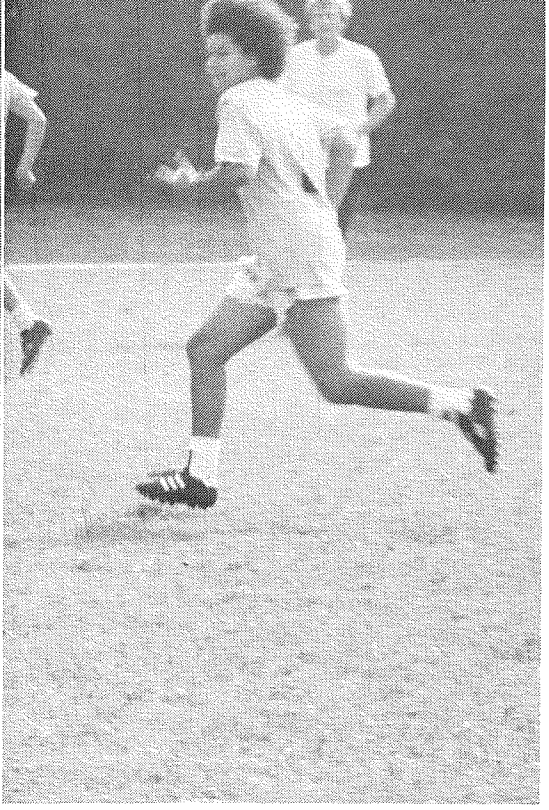

Foto: Henk van Hout

beschikken we daarmee over een kritische maatstaf ter beoordeling van hedendaagse ontwikkelingen. Dit laatste willen we verduidelijken door wat nader in te gaan op de reeds eerder genoemde studie van Crum (1991).
Zoals gezegd is Crums classificatie van 'sportmodi' hoofdzakelijk gebaseerd op de *motieven* van de sporter. De gebruikswaarde van sport, haar instrumentele karakter, wordt daarbij zodanig op de voorgrond geplaatst dat de vraag opkomt in hoeverre zo nog recht kan worden gedaan aan het door ons beklemtoonde dubbelkarakter van sport. Bij motieven gaat het om antwoorden op de vraag *waarom* mensen aan een bepaalde activiteit deelnemen. Een motief dient men echter goed te onderscheiden van het *doel* (in de zin van Suits), dat een bepaalde activiteit definieert en als zodanig een antwoord geeft op de vraag *wat* iemand doet. Het doel van de handeling 'het openen van de deur' is dat de deur vervolgens open is. Lukt dat niet dan is de handeling in kwestie simpelweg niet verricht. Het motief, de vraag waarom men die handeling wenst uit te voeren, kan zeer verschillend zijn en is als zodanig geen definiërend kenmerk van die handeling. Wanneer twee mensen met elkaar gaan schaken dan is beiderlei doel daarin gelegen om, overeenkomstig de regels van het spel, de koning van de tegenstander te veroveren en de eigen koning te verdedigen. Van iemand die dat doel niet nastreeft kan men zinvol zeggen dat zo iemand niet schaakt. Misschien verplaatst hij wel stukken, en misschien ook nog wel volgens de regels, maar zo iemand geeft er geen blijk van de bedoeling ('lusory goal') van het spel begrepen te hebben. Een heel andere kwestie is vervolgens welke precies iemands *motieven* zijn om te gaan schaken. De antwoorden op deze waarom-vraag zijn niet definiërend voor het schaakspel en kunnen geweldig variëren (denk bijvoorbeeld aan 'geld verdienen', 'het bevredigen van geldingsdrang', 'zich ontspannen', e.d.). Motieven zijn in principe ongelimiteerd, het (intrinsieke) doel van het schaakspel is echter op eenduidige wijze vastgelegd. Natuurlijk is dat intrinsieke doel - in principe - wel veranderbaar (het is zeker geen onveranderlijke 'essentie'), dan neemt echter niet weg dat het een definiërend kenmerk is van het spel dat als 'schaken' geboekstaafd staat.
In zijn studie maakt Crum geen duidelijk onderscheid tussen motieven van sporters en doelen, die een activiteit definiëren. En omdat motieven in principe oneindig zijn, loopt zijn classificatie van 'sportmodi' het gevaar eindeloos te kunnen worden uitgebreid, zonder dat men over een kritische maatstaf beschikt, op basis waarvan men daaraan een halt zou kunnen toeroepen. Ieder potentieel motief dat wordt aangedragen voor een activiteit, die door de deelnemers zelf als 'sport' wordt aangemerkt, moet aan de classificatie worden toegevoegd. Dat is in ieder geval de consequentie als het instrumentele aspect van sport eenzijdig op de voorgrond wordt geplaatst. In de studie van Crum, hoe waardevol ook, missen we al met al een belichtng van de andere zijde van de sportmedaille, d.i. het aspect van de *Eigenweltlichkeit*.
Dat een appèl op dit aspect van de *Eigenweltlichkeit* - c.q. het spel-element in de sport - allerminst een filosofische droom is, die zou getuigen van een naief romanticisme, kan men bij uitstek in de hedendaagse top- en beroepssport herkennen. Denk bijvoorbeeld aan de heftige discussies en selectieve verontwaardiging in verband met het gebruik van doping. Terwijl ballerina's, musici, wetenschappers en politici zich vrijelijk van op de internationale doping-lijst genoemde preparaten mogen bedienen, gelden voor de wereld van de sport in dit opzicht geheel eigen waarden en normen. Ook kan men denken aan de eigen rechtsregels, die in de sport worden gehanteerd: voor overtredingen op het voetbalveld gelden heel andere sancties dan voor vergelijkbare overtredingen op de openbare weg. In de sport zijn, kortom, andere regels, waarden en normen van kracht dan in andere sectoren van de samenleving. En in die zin is haar *Eigenweltlichkeit* simpelweg een feit, welk waardeoordeel men daaraan vervolgens ook zou willen verbinden.
Hanteert men onze these van het dubbelkarakter van sport als een kritische maatstaf dan stuit men n.a.v. Crums classificatie van 'sportmodi' onder meer op de volgende vragen:
- In hoeverre vertonen 'fitness-sport' en 'cosmetische sport' nog elementen van spel?
- Wanneer wordt het spel-element in de sport aangetast?
- Is ieder zich aandienend nieuw motief voldoende legitimatie om een volgende 'sportmodus' aan de bestaande classificatie toe te voegen?

Om deze en soortgelijke vragen te kunnen beantwoorden zijn gedetailleerde analyses noodzakelijk. We hopen daarvan in de nabije toekomst verslag te kunnen doen. Analyses behoeven echter een kader, een zoeklicht dat ze richting geeft. We denken dat de onderkenning van het dubbelkarakter van sport - 'sport als spel en instrument' - als zodanig kan functioneren.

Literatuur

B. J. Crum, *Over versporting van de samenleving*. Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, 1991.
E. Franke, *Theorie und Bedeutung sportlicher Handlungen*. Schorndorf: Hofmann, 1978.
E. Franke, Zweckfreiheit versus Zweckgerichtetheit des Sports - oder wie die Umgangssprache uns verführt. In: H. Lenk (Hrsg.), *Aktuelle Probleme der Sportphilosophie* (p. 108-117). Schorndorf: Hofmann, 1983.
V. Gerhardt, Die Moral des Sports. In: *Sportwissenschaft*, 1991/2, 125-145.
D. Kurz, Vom Sinn des Sports. In: K. Heinemann & H. Becker (Hrsg.), *Die Zukunft des Sports; Materialien zum Kongreß 'Menschen im Sport 2000'* (p. 44-68). Schorndorf: Hofmann, 1986.
J. Steenbergen & N. R. de Vos, *Het dubbelkarakter van sport*. Amsterdam: Vakgroep Theorie en Geschiedenis der Bewegingswetenschappen, Faculteit der Bewegingswetenschappen, Vrije Universiteit, 1992. (Doctoraalscriptie).
B. H. Suits, The Elements of Sport. In: W. J. Morgan & K. V. Meier (eds.), *Philosophic Inquiry in Sport* (p. 39-48). Champaign, Ill.: Human Kinetics, 1988.
J. W. I. Tamboer, *Filosofie van de bewegingswetenschappen*. Leiden: Martinus Nijhoff, 1989.
J. W. I. Tamboer, Sportfilosofie. In: *Lichamelijke Opvoeding*, 11, 1990, 474-477 en 12, 1990, 521-525.
J. W. I. Tamboer, Sport en spel. In: *Lichamelijke Opvoeding*, 7, 1991, 308-312.

Johan Steenbergen en Nico R. de Vos studeerden onlangs af bij de vakgroep Theorie en Geschiedenis der Bewegingswetenschappen van de Faculteit der Bewegingswetenschappen (Vrije Universiteit, Amsterdam).
Jan W. I. Tamboer is verbonden aan genoemde vakgroep.

Correspondentieadres:
Van der Boechorststraat 9
1081 BT Amsterdam